

УДК 811.161.2'04 : 091.5 : 94(477)“16/17”

DOI: <https://doi.org/10.37919/3083-6212.2025.2.102-111>

Коца Р.О.

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інституту української мови НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>
e-mail: rgomonai@ukr.net

ТРИ УНІВЕРСАЛИ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ З БАТУРИНСЬКОГО АРХІВУ

У статті здійснено першопублікацію трьох універсалів гетьмана Івана Мазепи з Батуринського архіву, що доповнюють корпус джерел українського гетьманства кінця XVII – початку XVIII ст. Окреслено історію вивезення архіву з Батурина у 1708 р. та причини його тривалої малодоступності для українських дослідників. Показано, що опубліковані документи не увійшли до сучасного українського двотомного видання універсалів І. Мазепи, хоча раніше були введені в науковий обіг у російській публікації. Проаналізовано принципи підготовки текстів за радянськими «Правилами издания исторических документов», які передбачали модернізацію орфографії. Наголошено, що такі редакторські втручання призвели до втрати характерних графічних і мовних рис української писемної традиції ранньомодерної доби. Особливу увагу приділено наслідкам заміни літер «і» та «ѣ», що спотворювало фонетичні й морфологічні особливості староукраїнської мови. Підкреслено важливість публікації універсалів у максимально автентичному вигляді як передумови коректних історичних і мовознавчих досліджень.

Ключові слова: універсали Івана Мазепи, Батуринський архів, українське гетьманство, староукраїнська мова, історичні документи, орфографічна автентичність.

Публікація універсалів гетьмана Івана Мазепи з Батуринського архіву — важливий крок у відтворенні повного комплексу джерел українського гетьманства кінця XVII – початку XVIII ст. Вивезений О.Д. Меншиковим із гетьманської резиденції у 1708 р., він зберігається в архівах Санкт-Петербурга та Москви і впродовж тривалого часу залишався малодоступним для українських дослідників.

У цій публікації подаємо три універсали гетьмана Івана Мазепи з означеного архіву, які не увійшли до сучасного українського двотомного видання¹, проте були введені до наукового обігу російською дослідницею

¹ Універсали Івана Мазепи (1687–1709): у 2 ч. / упор. І. Бутич; редкол.: П. Сохань (голова) [та ін.]. Ч. 1. Київ, 2002. 780 с.; Ч. 2. Київ; Львів: НТШ, 2006. 798 с.

Т.Г. Таїровою-Яковлевою¹. Водночас варто зазначити, що опубліковані у 2007 р. документи було підготовано відповідно до «Правил издания исторических документов в СССР» (Москва, 1990), що передбачало певну модернізацію орфографії, зокрема заміну «отсутствующих в современной нам орфографии букв (і на и, ъ на е, ξ на кс, ω на о, θ на ф и т. п.)» тощо [Таїрова-Яковлева 2014, с. 23–24]. Такі втручання суттєво змінювали вигляд тексту: вони нівелювали графічні риси, характерні для української писемної традиції XVII–XVIII ст., та наближали документ до російської орфографічної норми. Заміни букв «і» та «ѣ», які виконували важливу фонетичну й морфологічну функцію в українських текстах ранньомодерної доби, на російські «и» та «е» спричинили втрату низки мовних розрізень. Подібна «уніфікація» фактично відтворювала радянську практику русифікації стародруків та ділових документів, унаслідок чого текст переставав бути відбиттям староукраїнської мовної системи свого часу і набував вигляду, характерного для російських джерел.

Щоправда, у виданнях 2014 та 2021 рр., за рекомендацією фахівців зі староукраїнської мови, в українських текстах повернено написання «ѣ» [Таїрова-Яковлева 2014, с. 23–24], однак таке відновлення було непослідовним, нерегулярним і часто помилковим. Через це реконструкція повної мовної та графічної картини оригіналу залишається утрудненою, а потреба у філологічно точному відтворенні джерела — особливо актуальною.

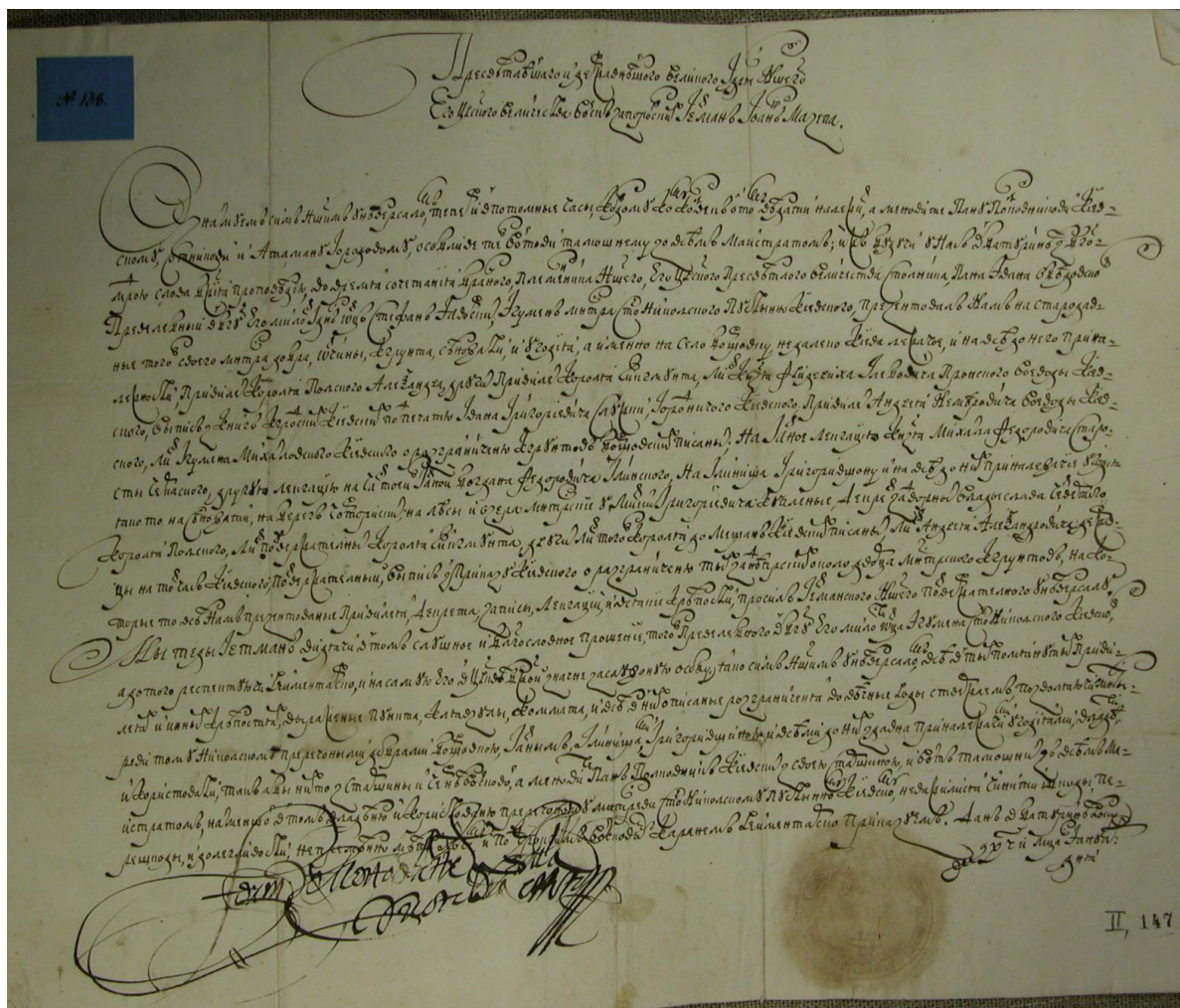
Мета цієї публікації — надати дослідникам доступ до джерела в його первісному вигляді, що є необхідною умовою для вивчення мовної культури доби гетьманства та розвитку студій з історії української дипломатичної практики, історичної лінгвістики й джерелознавства.

Нижче подаємо метаграфований текст універсалів, зроблений за фотокопіями, люб'язно наданими Батуринським історико-культурним заповідником, із максимальним дотриманням оригінальної орфографії та графічних особливостей документів.

---

¹ Гетман Иван Мазепа: Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга: в 2 вып. Вып. 1: 1687–1705 гг. / сост. Т.Г. Таїрова-Яковлева. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. 255 с.; Батуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / сост. Т.Г. Таїрова-Яковлева; отв. ред. Т.А. Базарова. СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. 480 с.; Батуринський архів та інші документи з історії українського гетьманства 1690–1709 рр. / упор. Т.Г. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2021. 344 с. (Джерела. Т. III).

5 січня 1698 року, Батурин – Універсал гетьмана Івана Мазепи про надання Свято-Микільському Пустинному монастирю мастків

Прєсвѣтлѣ(й)шаго и дє(р)жавнѣ(й)шаго великого г(с)даря н(а)шего
его црского величества Во(й)ска Запоро(ж)ского гетманѣ Іоан(н)ѣ Мазепа.

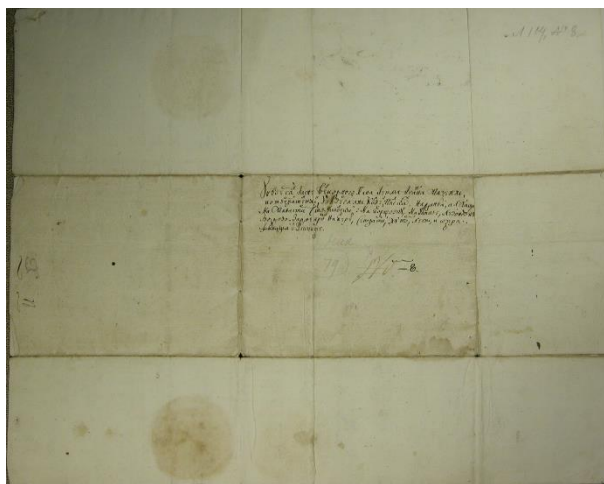
ОзнаймѸемъ симъ н(а)шимъ Ѹнѣверсало(мъ), тепє(р) и в потомныє
часы, кождомѸ, ко(мѸ) ко(л)векъ о то(мъ) вѣдати належи(т), а меновите ПанѸ
По(л)ковникови КієвскомѸ, Сотникови и АтаманѸ ГородовомѸ, особливе
тє(ж) Во(й)тови тамошнему зо всѣмъ маистратомъ, ижъ бѸдѸчи Ѹ насъ в
БатѸринѣ з Бгом(д)рою слова брїа проповѣдїю во время сочетанїа
бра(ч)ного плємя(н)ника нїшего, его црского прєсвѣтлого величества
столника, пана Івана Обѣдовско(г), превелєбный в бгѸ его мило(ст) г(с)днѣ
ѡ(т)цѣ Стефанѣ Яво(р)ски(й), ігѸмень мн(с)тра С(т)о(г) Николского
ПѸстынно Кієвского, презентоваль намъ на стародавныє того (ж) своего
мн(с)тра добра, ѡ(т)чины, кгрунта, сѣножати и Ѹгодїа, а именно на село

Бо(р)цовкѣ, недалеко Кієва лежачоє, и на всѣ до него приналежности, привиле(й) короля полского Алеѣсандра, дрѣги(й) привиле(й) короля Жикгмѣнта, ли(т) кнѣзя Фридериха Глебовича Пронского, воеводы кієвского, выпишь з книгъ кгро(д)ски(х) кієвски(х) по(д) печатю Івана Григорієвича Слѣжки, горо(д)ничого кієвского, привиле(й) Андреа Немѣровича, воеводы кієвского, ли(ст) ігумена Миха(й)ловского Кієвского о разграниченю кгрѣнтовъ Бо(р)цовски(х) писаны(й); на а(в)ное лекгацію кнѣзя Миха(й)ла Федоровича, старосты че(р)каского, другѣю лекгацію на ча(ст) тоєй (ж) Га(т)ной Богдана Федоровича Глинского на Глиница, Григоривциону и на всѣ до ни(х) приналежачіє ѣгодіа, тако то на сѣножати, на берєгъ Чо(р)ториски(й), на лѣсы и озера мн(с)трскіє, ѣ Ми(ст)ки Григорієвича кѣпленые, декре(т) за(д)ворны(й) Владыслава Че(т)вертого, короля полского, ли(ст) по(т)вержательны(й) короля Жикгмѣнта, дрѣги(й) ли(ст) того (ж) короля, до мещанъ кієвски(х) писаны(й); ли(ст) Андреа Алеѣандровича, де(р)жавцы на то(т) часъ кієвского, по(т)вержательный; выпишь з приказѣ кієвского о разграниченю ты(х) за(д)нѣпрски(х) около дво(р)ца мн(с)трского кгрѣнтовъ, на которые то всѣ намъ презентованыє привилеа, декрета, записы, лекгаціи и всякіє крѣпости, просиль ге(т)манского нашего по(т)ве(р)жательного ѣнѣверсалѣ. Мы тєды, гетманъ, видачи в томъ слѣшноє и блѣгословное прошеніє, того (ж) превелебного в Богѣ его мило(ст) ѡ(т)ца Ігѣмена Сто Николского кієвско(г), а до того рєспектѣючи рєймента(р)ско и на самѣю его в цркви Бжой значне заслѣжонѣю особу, тако симъ н(а)шимъ ѣнѣверсало(мъ), всѣ в ты(х) поманѣты(х) привилеа(х) и инны(х) крѣпоста(х) выраженыє пѣнкта, клавзѣлы, коммата и всѣ в ни(х) описаныє розграничена во вѣчныє годы стве(р)жаємъ, позволяючи мн(с)тырєви томѣ Николскомѣ прєрєчоными добрами Бо(р)цовкою, Га(т)нымъ, Глиница(ми), Григоривциною и всѣми до ни(х) здавна приналежачи(ми) ѣгодіамаи владѣти и користовати такъ, абы ни(х)то з ста(р)шины и че(р)нѣ во(й)сково(й), а менови(тє) панъ полковникъ кієвски(й) з своєю ста(р)шиною и во(й)тѣ тамошни(й) зо всѣмъ маистратомъ, на(й)меншо(й) в томъ владѣню и користованю прєрєчonomѣ мн(с)трєви Сто(г) Николскомѣ пѣстынно(мѣ) кієвско(мѣ) не важилиста чинити шкоды, перєшкоды и долегливости, непрємѣнно мѣти хоче(м) и по(д) строгимъ во(й)сковы(м) каранємъ рєймента(р)ско приказѣємъ. Данъ в Батѣринѣ рокѣ 1698 мѣца гнѣариа 5 дня.

Звышменованны(й) гетма(н) рѣкою власною

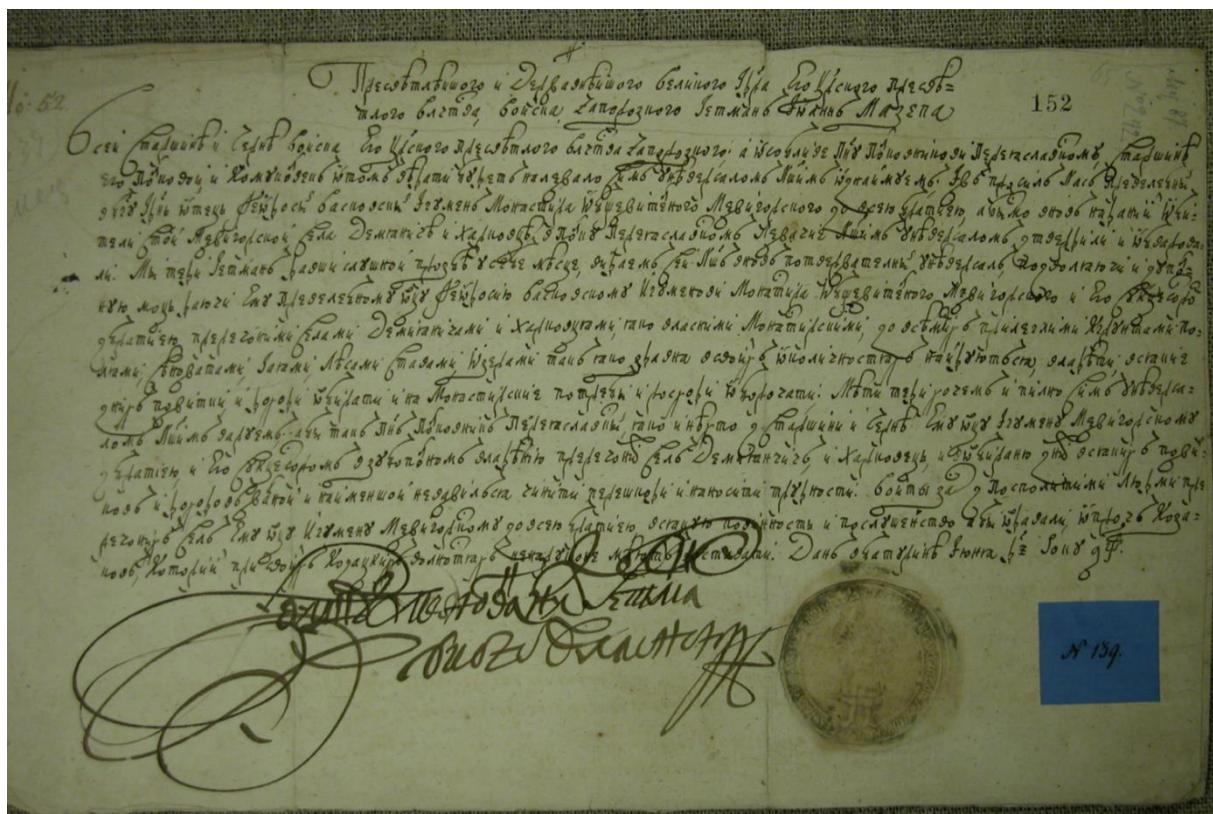
На звороті зазначено:

Їнѣве(р)са(л) Яснѣ ве(л)можного
Пана Гѣтма Іоа(н)на Мазѣпы,
потве(р)жате(л)нѣи Їнѣве(р)салы
К(р)оле(в) По(л)ски(х), наданѣа и
легацию на манасти(р) Сѣто
Нико(л)ски(й). На Борцовкѣ, на
Гатное, Левоновкѣ, Гвоздово. За
Днепро(мъ) на бере(г), сѣножати,
хѣто(р), лѣсы и ѡзера и Глинище.

Архив СПбИИ РАН. Кол. 68. Карт. 1 б. № 147. Оригінал. Військова печатка

14 червня 1700 року, Батурин – Універсал гетьмана Івана Мазепи Київському Межигірському монастирю на села Дем'янич і Харківець з усіма маєтками

Пресвѣтлѣйшого и державнѣйшого великого г(с)дра его црского пресвѣтлого влч(с)тва Войска Запорозкого гетманъ Іоаннъ Мазепа

Всеі старшинѣ и чернѣ Войска его црского пресвѣтлого влч(с)тва Запорозкого, а особливе п(а)нѣ по(л)ковникови переяслав(с)комѣ, старшинѣ его по(л)ковой и комѣ ко(л)векѣ ѿ томѣ вѣдати бѣдетъ належало, симъ ѹнѣверсаломѣ н(а)шимѣ ѿзнаймѣемѣ, ижѣ просилѣ насѣ превелебны(й) в Бѣгѣ ѿтець Феѡдоси(й) Васковски(й), игѣмень монастира ѡбщежитє(л)ного Межигорского зо всею братиєю, абы(с)мо вновѣ наданий ѡбитєли Сѣтой Межигорской села Демианичѣ и Харковцѣ в по(л)кѣ Переяслав(с)комѣ лежачиє, н(а)шимѣ ѹнѣверсаломѣ зтвердили и ѡбваровали. Мы тєды, гетманѣ, давши слѣшной прозбѣ ѣ себє мѣсце, видаемѣ сєи н(а)шѣ вновѣ потвержатєлны(й) ѹнѣверсаль, позволяючи и зѣпо(л)нѣю моцѣ даючи ємѣ, превелебномѣ ѡ(т)цѣ Феѡдосию Васковскомѣ, игѣменови мона(с)тира ѡбщежитє(л)ного Межигорского, и его сѣкцєсором(м) з братиєю прєрєчоними сєлами Демианичами и Харковцями ѣко власними мона(с)тирскими, зо всѣми ихѣ прилеглими кѣрѣнтами, полями, сѣножатами, гаами, лѣсами, ставами, ѡзерами такѣ, ѣко здавна в ѡни(х) ѡколичностиахѣ найдѣются, владѣти, всѣкиє з нихѣ пожитки и доходи ѡ(т)бирати и на монастирские потребности и росходи ѡ(т)ворочати. Мѣти тєди хочємѣ и пилно симѣ ѹнѣверсаломѣ н(а)шимѣ варѣемѣ, абы такѣ п(а)нѣ по(л)ковникѣ переяслав(с)ки(й), ѣко и нѣхто з старшини и чернѣ ємѣ, ѡ(т)цѣ игѣменѣ Межигорскомѣ, з братиєю и его сѣкцєсоромѣ в зѣбопо(л)номѣ владѣннїю прєрєчони(х) сєлѣ Демианчичѣ и Харковецѣ и в ѡ(т)бираннїю з ни(х) всѣкихѣ пожи(т)ковѣ и доходовѣ жа(д)ной и наимєншой не важильсѣа чинити прєрєшкѣди и наносити трѣдности. Войты за(с) з посполитими людми прєрєчонихѣ сєлѣ ємѣ ѡ(т)цѣ игѣменѣ Межигор(с)комѣ зо всею братиєю всѣкѣю повинностѣ и послѣшенство абы ѡ(т)давали ѡпрѣчь Козаковѣ, котории при своихѣ козацкихѣ волно(с)тѣахѣ ненарѣшѣне мѣють зоставати. Данѣ в Батѣринѣ, іюня 14 рокѣ 1700.

Звышменованный гетма(н)
рѣкою власною

На звороті зазначено:

йнѣверсаль пана гетмана Іоана Мазепы на потвє(р)женє всѣхѣ дворѣ по(д) Переяславлє(м) Мона(с)тыревѣ Межигор(р)ско(мѣ).

Сєи ѡнѣвє(р)салѣ
 гаснєвє(л)можного пна гєтмана
 вписани єсть вѣ книгѣ мѣски(х)
 перєг(с)лавски(х) за воита пана
 Димитрия Григориевича воита
 перєгасловского

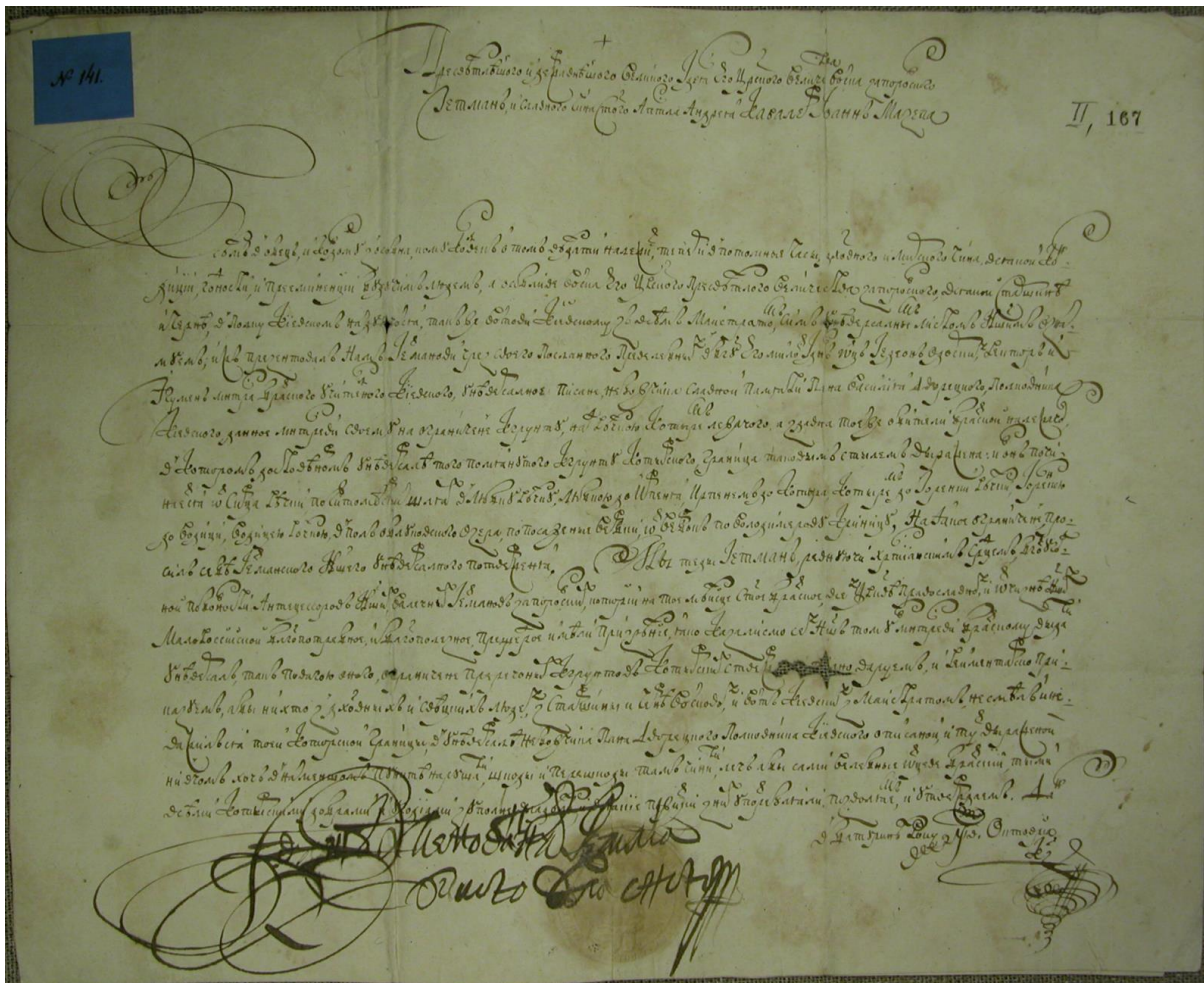

Архив СПбИИ РАН. Кол. 68. Карт. 1 б. № 152. Оригінал. Військова печатка

**27 жовтня 1702 року, Батурин – Універсал гетьмана Івана Мазепи
 Київському братському монастирю на ділянку на річці Котир**

Прєсвѣтлѣ(й)шого и державнѣ(й)шого великого г(с)дра єго цѣрского
 величє(ства) Во(й)ска Запоро(ж)ского гєтманѣ славного чина Сѣтого
 ап(с)тола Андреѣ кавалє(р) Іоаннѣ Мазєпа

Всѣмѣ вобєцѣ и ко(ж)домѣ зособна, комѣ ко(л)вєкѣ о томѣ вѣдати
 належи(т), тепє(р) и в потомниє часы дѣховного и ми(р)ского чина всѣкой
 ко(н)дицїи, го(д)ности и прєеминєнцїи бѣдѣчимѣ людємѣ, а особливє
 Во(й)ска єго цѣрского прєсвѣтлого величєства Запоро(ж)ского, всѣкой
 ста(р)шинѣ и чернѣ в полку Кїєвскомѣ на(й)дѣючисѣ, такѣже во(й)тови
 кїєвскому з всѣмѣ маїстрато(мѣ) симѣ ѡнѣверсалны(мѣ) листомѣ н(а)шимѣ
 ознаймѣємѣ. Ижѣ презентовалѣ намѣ, гє(т)манови, чрєз своєго посланного
 прєвєлєбны(й) в бѣгѣ єго мило(ст) гднѣ ѡ(т)єцѣ Гєдєонѣ Одо(р)ски(й),
 ректорѣ и ігуменѣ мн(с)тра Бра(т)ского ѡчитє(л)ного кїєвского,
 ѡнѣвє(р)салное писанє нєбожчика славной памѣти пана Василїѣ
 Дворєцкого, полковника кїєвского, данное мн(с)трєви своємѣ на ограниченє
 кгрунтѣ, на(д) рѣчкою Котырє(мѣ) лєжачого, а здавна тоє(й) жє обитєли
 бра(т)ской належачо(є), в которомѣ достовѣ(р)номѣ ѡнѣвє(р)салѣ того
 помѣнѣтого кгрунтѣ коты(р)ского граница таковымѣ стилємѣ выражєна: и
 онѣ починає(т)сѣ ѡ(т) Си(р)ца рѣчки по житомѣ(р)скимѣ шлѣ(х) в Любкѣ
 рѣчкѣ, Любкою до Ирпєна, Ирпєнємѣ до Котыра, Котырє(мѣ) до Горєнки
 рѣчки, Горє(н)кою до Водици, Водицєю рѣчкою, в(у)польє Облѣковского

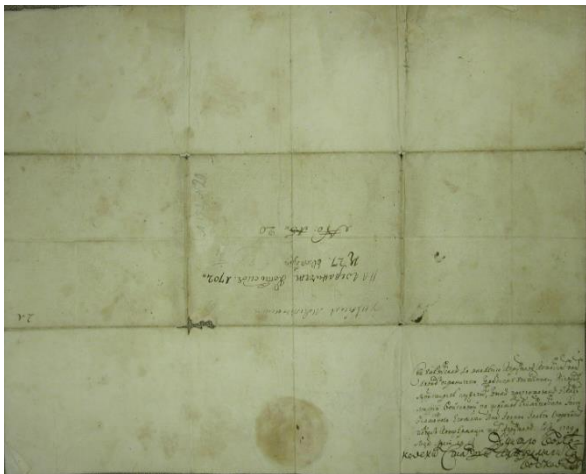

озера, по посаженые ве(р)бки, ω(т) Ве(р)бокъ по ВолодимеровѸ криницѸ. На
 якое ограничене просиль себѸ ге(т)манского н(а)шего Ѹнѣве(р)сального
 потве(р)женя. Мы теды, гетманъ, ревнѸючи хр(с)тіанскимъ ср(д)цемъ
 бгоѸго(д)ной побо(ж)ности антецессоровъ н(а)ши(х), валечны(х)
 ге(т)мановъ запоро(ж)ски(х), которїи на тоє мѣсце стоє бра(т)ское, все
 црквѸ православно(й) и ω(т)чизнѸ н(а)шо(й) малороссийской
 блгопотребное и блгополезное, преце(д)рое имѣли призрѣніє, яко
 казалисмо се(й) н(а)шѸ томѸ мн(с)трєви Бра(т)скому выда(ти) Ѹнѣве(р)саль,
 такъ повагою оногo, ограничене преречоны(х) кгрунтовъ коты(р)ски(х)
 стве(р)ж[аем и пи]лно варуємъ, и реймента(р)ско приказѸемъ, абы нихто з
 дховныхъ и свѣцкихъ люде(й) з ста(р)шины и че(р)нѣ во(й)сково(й), и
 во(й)тѸ кїєвски(й) з маїстратомъ не смѣль и не важильсѸ тоєй которской
 границы в Ѹнѣве(р)саль небожчика пана Дворецкого, полковника кїєвского,
 описаной, и ту(т) выраженой ни в чомъ хочъ в на(й)меншомъ пѸнктѸ
 нарѸша(ти), шкоды и перешкоды тамъ чини(ти), лечъ абы сами велебные
 ω(т)цеве бра(т)скїи тыми всѣми коты(р)скими добрами и Ѹгодїями зѸполне

владѣти и всякіє пожи(т)ки з ни(х) ѡпо(т)ребляли позволяе(мъ) и ѡтве(р)жаємъ. Да(н) в Батѡринѣ, року 1702, октоврїа 27.

Звишеименованны(й) гетма(н)
рѡкою власною

На звороті зазначено:

Сей ѡнѣве(р)саль до владѣнїа кгру(н)товъ Кото(р)скы(х) по и(х) давно(мъ) ограниченю, бра(т)скомѡ ѡчите(л)ному Кїевско(мѡ) мна(с)тиревѣ служачы(х), былъ презентованъ в ка(н)целарїй Войскової за щасливо(г) рейме(н)та(р)ства Йснє велмо(ж)ного Его мл(с)ти Пїна Іоанна Іллѣча Скоропа(д)ско(г) по(д) чимъ конфѣрмацїй ты(х) кгру(н)товъ. Року 1709 мѡа мая 14 д.

Дмитро Воло(д)ковски(й)
старши(й) канѣцелари(ст)
во(й)скови(й)

Архив СПбИИ РАН. Кол. 68. Карт. 1 б. № 167. Оригінал. Військова печатка

Ruslana Kotsa, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

e-mail: rgomonai@ukr.net

THREE UNIVERSALS ISSUED BY HETMAN IVAN MAZEPА FROM THE BATURYN ARCHIVE

The article presents the first publication of three universals issued by Hetman Ivan Mazepa from the Baturyn archive, which expand the corpus of sources on Ukrainian hetmandom of the late seventeenth and early eighteenth centuries. The history of the archive's removal from Baturyn in 1708 and the reasons for its long-lasting limited accessibility to Ukrainian scholars are outlined. It is demonstrated that the documents published here were not

included in the modern two-volume Ukrainian edition of Mazepa's universals, although they had previously entered scholarly circulation through a Russian publication.

The article analyzes the principles used in preparing the earlier texts according to the Soviet "Rules for Editing Historical Documents", which prescribed the modernization of orthography. It is emphasized that such editorial interventions resulted in the loss of characteristic graphic and linguistic features of the early modern Ukrainian written tradition. Special attention is paid to the consequences of replacing the letters «і» and «ѣ», which distorted the phonetic and morphological features of the Old Ukrainian language. The study stresses the importance of publishing the universals in a maximally authentic form as a prerequisite for accurate historical and linguistic research.

Keywords: Universals of Ivan Mazepa, Baturyn archive, Ukrainian hetmandom, Old Ukrainian language, historical documents, orthographic authenticity.

Отримано редакцією журналу / Received: 03.11.2025

Прорецензовано / Revised: 12.11.2025

Схвалено до друку / Accepted: 19.12.2025